

đenje udarca metka u dasku ili rov sa naj snažnijim udarcima krampa, molba smrtno ranjenog vojnika bez ruku i nogu da mu komandir [Šikoparija] prekrati muke – samo jednim metkom u glavu [!] i sl.). Brutalno i strašno, ukratko se može reći za ceo ratni put V. Šikoparije (1912–1918), čoveka od krvi i mesa, koga „nijedna smrt ubila nije“, a koji se tačno jedan vek posle Prvog svetskog rata pojavio s podjednako dobrim ponudama i istoriografima i umetnicima (svih grana) – obiljem neverovatne i (do sada) potpuno nepoznate građe.

Nebojša Jovanović

Слободан Бјелица, СПОРОВИ ОКО АУТОНОМИЈЕ ВОЈВОДИНЕ. КЊИГА ПРВА: 1961–1974, Београд, Службени гласник, 2015, 342.

U savremenoj srpskoj historiografiji gotovo da postoji jedinstven stav da je Ustav iz 1974. predstavljao uvod u slom jugoslovenske države. Od tada ta država više nije bila zajednica Južnih Slovena i postala je samo ideološki projekat, bez ikakve etničke osnove svog jedinstva. Jugoslavija je potpuno izmenila temelj svog identiteta: nekada je bila formirana kao zajednica bliskih naroda koji su u početku stvarali jednu, jugoslovensku naciju; taj koncept je posle Drugog svetskog rata delimično korigovan, ali je snažno podsticano jugoslovenstvo; u poslednjoj fazi postojanja države, etnička bliskost je potisnuta kao drugorazredna i nevažna karakteristika. Umesto da se oslanja na stabilan etnički faktor, jugoslovensko jedinstvo sve više je zavisilo od ideologije koja se i sama nalazila u dubokoj krizi. Zato je i raspadom te ideologije došlo i do raspada zemlje.

Na tom tragu nastala je i monografija Slobodana Bjelice koja se bavi istraživanjem autonomije Vojvodine i brojnim raspravama i sporovima koji su obeležili taj proces i koji su se ticali identiteta jugoslovenske države. Monografija je podeljena u šest tematskih celina (Uvod u sporove; Otvaranje ustavnog pitanja; Početak frakcijskog sukoba; Odjeci jugoslovenskih kriza; Nesuglasice oko ekonomske politike i Liberali i autonomija) i zasnovana je na istraživanju prvorazredne istorijske građe što joj daje neophodnu autentičnost i punu naučnu zasnovanost.

U priči o sporovima oko autonomije Vojvodine, kolega Bjelica prati kompleksan sled događaja od početka 60-ih godina 20. veka, kada su se rasplamsali sukobi oko vojvođanske autonomije, a koji se tiču ključnih pitanja položaja Srbije u jugoslovenskoj federaciji. Osim u zaoštrenim međunacionalnim odnosima, on unutarpartijske sporove oko Vojvodine vidi pre svega u privrednim problemima i zaostajanju ovog područja zbog nove ideološke doktrine vladajuće KPJ koja je značila udarac za poljoprivredu Vojvodine.

Autor detaljno piše o položaju Vojvodine u prvim posleratnim godinama, a početak otvorenog sukoba dve koncepcije uočava u sporovima koji su vodili u podele na „centraliste“ i „autonomashe“, pobornike i „izdajnike“ Vojvodine, pristalice i protivnike Beograda. Sve je to dovelo do otvorenih frakcijskih sukoba koji su dugo godina potresali vojvođansko partijsko rukovodstvo. Za razliku od prethodne historiografije, S. Bjelica uočava da je pitanje svrsishodnosti vojvođanske autonomije otvorio Jovan Veselinov Žarko, dominantna politička figura u Vojvodini i političar koji je na kraju Drugog svetskog rata i

promovisao autonomiju Vojvodine. On je 14. oktobra 1961. direktno optužio vojvođanski partijski vrh da namerava da izgradi vojvođanski nacionalni identitet, vojvođansku naciju. Veselinov je isticao da su nosioci ideje autonomije Vojvodine kroz istoriju uvek bili Srbi a ne nacionalne manjine, i da Vojvodina treba da postane integralni deo Srbije a ne Jugoslavije.

Na suprotnom političkom polu stajao je Stevan Doronjski, sekretar PK SK Vojvodine. On je tvrdio da problemi u Vojvodini nastaju zbog zanemarivanja samoupravljanja i pokušaja obnavljanja „centralističkih i unitarističkih tendencija“. Posebno je insistirao na borbi protiv „velikosrpskog nacionalizma“, što je bila više nego jasna politička poruka.

Prva faza sukoba završena je 1962. kada je pod parolom „nema pobeđenika niti poraženih“ formalno proglašeno pomirenje. Naredne godine usledio je odlazak Doronjskog i njegovih najbližih saradnika iz Pokrajinskog komiteta, ali to, kako uočava Bjelica, nije označilo i prestanak uticaja te političke grupacije. Iz Beograda su i dalje stizale primedbe da „drugovi iz Vojvodine“ pogrešno gledaju na čitav niz pitanja koji se tiču odnosa Pokrajine i Republike.

Nove političke podele usledile su posle pada Aleksandra Rankovića (1966) kada je dominantan politički diskurs u Vojvodini postala borba protiv „srpskog šovinizma“ koji je, kako se govorilo, „počeo da bode oči“, a za to je najveći krivac bio upravo Ranković. Đorđe Stojšić je, na primer, upozoravao kako se treba čuvati „reakcije velikosrba“. U narednom periodu sve su glasnjiji bili zahtevi da „sada treba ići do kraja“ u reorganizaciji rada Saveza komunista.

Bjelica iscrpno piše i o ostalim burnim političkim događajima koji su sle-

dili (demonstracije 1968, širenje Mas-poka preko Dunava, privredna kriza). Centralno mesto zauzima istraživanje odnosa Pokrajine i Republike; iz Novog Sada je gotovo redovno zamerano na tome da se problemi Vojvodine tretiraju kao i ostali delovi Srbije i uvek je istican specifičnost ove teritorije. Vojvodina je u očima pokrajinskog rukovodstva uvek viđena kao posebna „društvenopolitička zajednica“ koja predstavlja jedinstven „društvenoekonomske region“. Sve se više isticala i teza da je razvoj Srbije sve više usporavao „napredak“ Vojvodine.

Krajem 60-ih godina otvorili su se i nimalo prijatni sporovi u oblasti kulture, prosvete i nauke jer je iz Vojvodine zahtevano da se znatno smanje sredstva koja je ona izdvajala u republičku zajednicu obrazovanja za manje razvijene opštine. Karakteristično je, na primer, objašnjenje Stojana Zamurovića, pokrajinskog sekretara za obrazovanje i kulturu: „Solidarnost se u našem demokratskom društvu može realizovati samo kao samoupravni čin. Pokušaji etatističkog nametanja solidarnosti, bez uvažavanja potreba relativno razvijenijeg kraja, izopačuju taj plemeniti odnos“.

Na istom fonu bili su i zahtevi da se što pre pokrene televizija Novi Sad, a opšte mesto u istupanjima vojvođanskih funkcionera bilo je da nema Vojvodine bez pune nacionalne ravnopravnosti. U tom kontekstu, PK je jednostavno odbijao da se pokrene bilo kakva rasprava o, na primer, mađarskom nacionalizmu. Istovremeno Bjelica piše i o sukobu pokrajinskog rukovodstva sa federalnom vladom oko agrarne politike u Jugoslaviji, ali i o regionalnim suprotnostima unutar same Vojvodine.

Završni deo monografije posvećen je ustavnim pitanjima, odnosno usvajanju Kardeljeve koncepcije koja je dovela do osamostaljivanja pokrajina u odnosu na

Srbiju. Kako uočava Bjelica, već od 1966. iz Novog Sada (ali i iz Prištine) čuli su se glasni zahtevi za redefinisanje ustavnih pozicija autonomnih pokrajina. Crvena nit svih zahteva bilo je insistiranje na tome da pokrajine u saveznom Ustavu moraju da budu posebne ustavne kategorije, odnosno konstitutivni deo jugoslovenske (kon)federacije, ravnopravan sa republikama.

Polazni stav vojvođanskih funkcionera bio je da je Vojvodina još od 1945. predstavljala posebnu državnu i političku jedinicu. Jedan od retkih političara koji je uočio pravu prirodu zahteva iz Novog Sada bio je Mihailo Švabić. On je smatrao da Srbija više neće predstavljati republiku ravnopravnu sa ostalim republikama, već da će biti „konfederacija, federacija slična jugoslovenskoj federaciji“. Švabić je otvorio i pitanje statusa „uže Srbije“ – koji je njen položaj i šta ona u stvari predstavlja u političkom sistemu?

Prva faza u redefinisanju statusa Vojvodine završena je 22. februara 1969. usvajanjem Ustavnog zakona Vojvodine, ali je već januara 1971. pokrenuta nova inicijativa čiji je smisao bio da pokrajina definiše svoj status posebne kategorije u saveznom ustavu. Iz Novog Sada su odbačene primedbe Beograda da bi to značilo razbijanje Srbije, a ideološko objašnjenje govorilo je da bi se na taj način samo potvrdio karakter Vojvodine kao „ravnopravne zajednice naroda i narodnosti“.

Na kraju je republičko rukovodstvo prihvatilo sve zahteve iz Novog Sada, a Mirko Čanadanović, predsednik PK SK Vojvodine, sledećim rečima je objasnio novu političku realnost u Srbiji: „Što neki još misle da bi za SR Srbiju bilo bolje da autonomije ne postoje, to je njihova stvar, i oni ne mogu biti od

većeg uticaja. Ostaje im da se žale istoriji“. Aprila 1972. poslanici pokrajinske Skupštine usvojili su amandmane na Ustavni zakon Vojvodine, a nacrt novog Ustavnog zakona jula sledeće godine. Ali, konstitutivni akt koji će biti usvojen 28. februara 1974. nije se zvao Ustavni zakon već – Ustav. Aleksandar Fira, vodeći vojvođanski ustavnopravni stručnjak, isticao je da promena naziva konstitutivnog akta pokrajina ne znači promenu njihovog ustavnog položaja, već znači samo „prilagođavanje naziva stvarnom stanju“.

Istorija je, međutim, pokazala da je državnost pokrajina bila više nego naglašena. U slučaju da pokrajinske vlasti ne sprovode republičke zakone, republička vlada jedino je mogla da o tome obavesti odgovarajući pokrajinski organ. O promeni pokrajinskog ustava odlučivala je pokrajinska skupština, a o promeni ustava Srbije, u delu koji bi se odnosio na pitanja od interesa za republiku kao celinu, Skupština Srbije morala je da dobije saglasnost pokrajinskih skupština, koje su davale saglasnost i na promenu federalnog Ustava. Osim toga, Ustav Srbije, polazeći od odredbi federalnog Ustava, konstatovao je da su „autonome pokrajine u sastavu SR Srbije kao što je SR Srbija u sastavu SFRJ“. Osnovno ustavno načelo oba ustava bio je princip dogovaranja svih faktora federacije, u šta su ravnopravno uključena i odgovarajuća tela autonomnih pokrajina pored republike, a ne preko nje.

Srbija je posrednom definicijom pokrajina promovisana u federaciju sa elementima konfederacije. Republika je, kao suverena država, bila ograničena samo na tzv. uže područje. Dvostruka federalizacija, to jest dvostruka deoba suvereniteta, odmah je dovela do blo-

kade političkog sistema. Pokrajine su ne samo ustavnom definicijom već i čitavom konstitucijom sistema vlasti (zakonodavne, izvršne i sudske) potpuno uobličile svoj suverenitet.

Monografija Slobodana Bjelice verodostojno i upečatljivo osvetljava mnoge nepoznate detalje koji su doveli do ustavnih rešenja 1974. godine. Ta rešenja biće pokretač duboke političke krize koja je odnose Srbije i njenih pokrajina dovela do tačke usijanjanja i na istorijsku pozornicu izvela Slobodana Miloševića. Stručna javnost može samo s nestrpljenjem da iščekuje drugu knjigu kolege Bjelice.

Kosta Nikolić

Slavica Popović Filipović, HRABROST IZMEĐU REDOVA, ANI HRISTIĆ U SRBIJI I VREME ODVAŽNIH, Beograd, Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković“, 2015, 500.

Saga porodice Hristić, jedne od najuglednijih porodica u Srbiji 19. i 20. veka, ispričana kroz biografiju Ani Hristić baca nov pogled na društvenu istoriju Kraljevine Srbije. Iza prvog pogleda koji se najčešće zaustavlja na političkoj ili vojnoj istoriji ovog burnog razdoblja, interesovanje za druge delatnosti se uglavnom gubi. Tek nedavno počeli smo da otkrivamo i dublje istražujemo i onaj drugi tok istorije – rad i život znamenitih Srpkinja. One su, mada nepravedno zaboravljene, ostavile neizbrisiv pečat spasavajući veliki broj života, nudeći spas napuštenima, boreći se za prava žena.

Okupljajući na jednom mestu sve potomke Nikole Hristića, njihove supružnike i potomke, gospođa Slavica Popović Filipović je dala lep pregled srpske građanske porodice na razmeđu

19. i 20. veka. Školovanje dece je bio jedan od glavnih ciljeva roditelja, pa se sve činilo da, kako muška, tako sve više i ženska deca dobiju solidno obrazovanje. Porodične veze spojile su članove porodice Hristić sa naučnicima, književnicima, lekarima, Srbima, Ircima. Takva raznolikost je postala bogatstvo ove porodice koja pri tom nikada nije zaboravljala patriotizam i čiji su članovi u svakom ratu davali svoj vojni, diplomatski ili humanitarni doprinos.

Autorka proširuje svoje traganje i na delatnost različitih humanitarnih, patriotskih udruženja i društava koja se bore za prava žena. Opisujući život i delo znamenitih Srpkinja, poput Katarine Milovuk, Stanke Lozanić, Savke Subotić, Ljubice Luković, Delfe Ivanić i drugih, ona navodi nesebične primere društvene angažovanosti i visoke svesti o ulozi žene u srpskom društvu. Naročito je istaknuta njihova humanitarna delatnost tokom balkanskih ratova i Prvog svetskog rata. Posebnu dragocennost ovog dela čine citirani zapisi koje su o požrtvovanim Srpkinjama ostavile njihove savremenice, poput Fani Koplend, ledi Pedžet, Stele Majl Franklin. Ni savremenici ovog vremena nisu ostali ravnodušni prema herojstvima srpskih žena, pa ih tako Anri Barbi, francuski književnik i novinar, uzvišeno opisuje kao da je reč o božanstvima iz grčkih tragedija. Posebnu draž ovog dela čine izvodi iz putopisa u kojima su stranci, poput Vilijema Tafnela, dali svoj sud i pogled na Srbiju na kraju 19. i početkom 20. veka. Veliki broj do sada nepoznatih ili malo poznatih imena srpskoj javnosti govorio je o Srbiji i Srbima, pa i Srpkinjama, veoma lepo, upoznavajući svoje sunarodnike sa ovim oblastima i ljudima.

Centralni deo knjige posvećen je nepravedno zaboravljenoj Srpkinji –